

500 вишитих рушників кінця ХІХ – початку ХХ століть, у першу чергу, з Подніпров'я; ще стільки ж зберігається в запасниках.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Антонович С. А. Декоративно-прикладне мистецтво / С. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич – Львів: Світ, 1999.
2. Гасюк Е. О. Художнє вишивання. Альбом / Е. Гасюк. – Київ: Вища школа, 1984.
3. Гурчала Ірина. Народне мистецтва Західних областей України / Ірина Гурчала. - К.: 1966.
4. Кара-Васильєва Т. Українська вишивка. Альбо / Т. Кара-Васильєва. – К.: Мистецтво, 1993.
5. Китова С. Полотняний літопис України / С. Китова. – Черкаси, 2003. – 224 с.
6. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу / О.М. Кравець. – К., 1996.
7. Макарчук С. А. Етнографія України / С.А. Макарчук. – Львів: Видавництво «Світ», 1994.
8. Мельничук Ю. О. Семантика українських вишитих рушників / Ю.О. Мельничук // Народне мистецтво, 2004. – № 3–4
9. Наулко В. І., Артюх Л. Ф., Горленко В. Ф. та ін. Культура і побут населення України /В.І Наулко, Л. Ф.Артюх, В. Ф. Горленко та ін. – К., 1993.
10. Обухівський рушник / упор. Ю. К. Домотенко. – К.: Задруга, 2005. – 28 с.
11. Причепій Є. Вишивка Східного Поділля / Є. Причепій, Т. Причепій. – К.: Родовід, 2007. – 344 с.

*Колоколова Катерина
(Полтава, Україна)*

ДЕРЕВО ЖИТТЯ ТА ЙОГО ЗОБРАЖЕННЯ У ВИШИТИХ ВИРОБАХ

Важко уявити український національний побут без вишивки. Вишивкою прикрашали вбрання, рушники, серветки під ікони, скатерті, постільну білизну і навіть взуття. Але узори вишивок, як правило, були не тільки простими прикрасами, але й оберегами, які захищають («відгороджують») від злих духів, хвороб, різних напастей тощо.

У сучасних оселях можна побачити багато оригінальних речей. Радіють очі від яскравих візерунків килима, витончених ліній керамічної вази, переплетіння зірочок і квіток мережива... Це говорять із нами мовою символів наші давні пращури, для яких кожна рисочка й геометрична фігура мали певне значення. Давайте сьогодні спробуємо зрозуміти та прочитати ці зображення.

У сиву давнину протягом багатьох тисячоліть життя людини було тісно пов'язане з довколишнім світом, із силами природи. Існуючи в гармонії з природою та за її законами, людина дуже поетично сприймала її предмети та явища, оживляла їх у своїй уяві, віруючи, що й вони існують за власними законами, виповнені таємничою, могутньою силою. Живими

ставали Земля, Вода, Вогонь, Сонце, Зорі тощо. Не все в цьому світі було зрозуміло для людини: дощ, буря, посуха, блискавка, зима, весна, літо, осінь. Вони звідкілясь з'являлися, добре чи кепсько впливаючи на життя людини.

Намагаючись знайти спільну мову з навколишнім світом, людина почала створювати нескладні малюнки з умовних знаків. За їх допомогою виробилася своєрідна мова спілкування з навколишнім світом. На багатьох стародавніх пам'ятках зустрічаються схематичні малюнки, що не є

зображенням реальних предметів чи істот. Це стилізовані форми людей, птахів, тварин.

Дерева з розлогими гілками означали родючість землі. Дуб – символ сили, захисту, довголіття, чоловічої мужності, вірності. Зображення дубових листочків є одним з найулюбленіших мотивів на великодніх писанках. Дубове листя – символ головного бога східних слов'ян за часів язичництва – Перуна – бога чоловічої, сонячної енергії, життя.

З-поміж рослинних узорів, що представлені на рушниках виділяється мотив дерева — «дерева життя» («дерево пізнання», «райське дерево», «дерево світове»), що втілює універсальну концепцію світу, синтез неба, землі і води. Серед розмаїття архетипів давнього світогляду символ Дерева Життя є універсальним. Він притаманний свідомості різних народів, не лише слов'янам. Як стверджує український етнолог І. Пошивайло, образ дерева життя зустрічається в Європі та на Близькому Сході ще від доби бронзи й побутує донині в середовищі традиційних культур Європи, північної Америки, Африки, Австралії, Індії. На храмових колонах в Карнаці та Луксорі єгиптяни витесали зображення Дерева Життя іще 5000 років тому. Цей образ символізує широкий аспект реалій буття – від структури самого Всесвіту, родової спільноти (дерево роду) до людини (дерево добра і зла). До того ж, Дерево Життя виступає своєрідним містком поміж землею і небом, вісню світу, сферами людей і богів, матерією і духом [9].

Іноді не так просто відрізнити «дерево життя» від звичайних букетних композицій та квіткових вазонів. Характерний він для Волинської та Рівненської областей. Рушники, на яких знаходимо «дерево життя», датуються в основному першою половиною ХХ століття. Виготовлені вони на домотканому полотні різного ступеня вибілювання. Однак, так як ці рушники використовувалися у весільній обрядовості, то кожна вишивальниця намагалась зробити їх якомога більшими та багатшими. Тому, окрім безпосередньо узору, вишивальниці оздоблювали рушники мережками ручної роботи, китицями та звичайними «стрілками».

Дерево у слов'ян було знаком єднання зі світом предків. Складні композиції з мотивів «дерева життя» досягай активного розвитку, здобули особливу популярність і зайняли центральне місце на рушниках, що представлені у збірці МЄВП. Як стверджує Р. Захарчук-Чугай, це давній мотив, що мав культове значення та згодом перетворився у чисто

декоративний елемент, став найпопулярнішим узором Полісся на поч. ХХ ст.

Мотив «дерева життя» протягом часу зазнав модифікації і щоразу інтерпретувався залежно від смаків і уявлень вишивальниць, що чітко простежується на рушниках різного часу виготовлення, які представлені у музеї. Часто майстрині – вишивальниці прагнули передати пишність, красу природи, її буйне цвітіння, розміщуючи на стеблі величезну кількість квітів, майже не зображуючи листя. Інколи «дерево життя» є досить стилізованим та характеризується простотою форм. Однак, незважаючи на модифікаційні впливи, «дерево життя» вишивали, дотримуючись давніх традицій та вірувань. Ця особливість яскраво простежується на рушниках із збірки МЕВП.

Дерево символізує безсмертя, нескінченність Життя, його розмаїття. Воно стоїть понад часом, об'єднуючи минуле, сучасне і майбутнє, та простором, будучи центром світу, включаючи усі плани Буття. За вертикаллю воно ділиться на три частини («світи»): коріння його – нижній, підземний світ; стовбур – земний світ; крона, верховіття – небесний світ. Ця модель світобудови співвідноситься також із часовими уявленнями: минуле, теперішнє і майбутнє, трьома стихіями (вода, земля і вогонь), а також із символічними образами сутностей [1].

Триєдність світу, світове дерево, міфічні птахи-творці світу виступають основними образами вишивання. Єдність трьох планів буття: горішнього (небо), проміжного (земля) і долішнього (хаос, світові води, підземний світ,) здійснювалася, згідно ранніх традицій українського символізму, за допомогою архетипу світового дерева – дерева життя (вершечок-стовбур-коріння, вазон), яке, здебільшого на вишитих рушниках, має охоронця – птаха (символ світової душі). Дерево Життя канонічно зображується таким, що постає із посудини-вазона або чаші, вказуючи тим на витoki свого коріння із певного лона-вмістища аналогічно Всесвіту, який в українській міфології походить із глечика [2].

У верховіттях дерева гніздяться небесні птахи, що символізують духовний, тонкий світ, у кроні – персоніфіковані тварини, що уособлюють світ земного царства (олені, коні, інколи люди). Підземний світ асоціюється з образами змій, плазунів, риб та інших істот хтонічного типу, однак на музейних рушниках останній представлений корінням, який спадає до низу, лініями тощо. Такі додаткові типи орнаментів створюють спільні основи образної передачі природи.

Як правило, великими узорами мотив «світового дерева» розміщується ближче до країв рушника, витягується по вертикалі до середини полотнища. Спільною особливістю для усіх рушників, де вишите дерево життя, є представлення фітоморфних (рослинних) елементів. На більш давніх виробках переважають троянди (рожі) з листям та пуп'янками. Зазвичай, вишиті вони у червоно – чорній кольоровій гамі, характерній для регіону. Однак у збірці представлені й поліхромні рушники з названим

символом.

Особливе місце на рушниках, де зображене «дерево життя», належить квітам. Цвіт на дереві життя означає людські життя сьогодення. Квіти відрізняються величиною, пишністю, інтенсивністю забарвлення, а також віком – частина їх в'яне, відцвітає, а більшість – квітне і збирається розкритися. Бруньки, котрі розташовуються головним чином у верхній частині Дерева, являють собою майбутні покоління. Часто вони мають "ореоли", котрі можуть символізувати енергію, що їх оточує і готує до народження. Плоди на Дереві Життя символізують минуле – людські діяння.

Простежується наступна закономірність: найчастіше у композиції «дерева» вишивали троянди (рожі). Крім самої троянди, на всіх музейних рушниках даної групи, невід'ємною частиною дерева є листок і пуп'янок, що складають цілісну систему триєдності (рис. 1).

Рис 1. Троянди

У ній закладено народження (уособлюється пуп'янком), розвиток (безпосередньо квітка) та безперервність життя (зелений листок) [3, 45]. Як стверджує С. Китова, за кількістю пелюсток у рожі визначалися християнські чесноти: п'ятипелюсткова троянда – символ мовчання, шестипелюсткова – рівноваги і щастя, семипелюсткова – святості і довершеності, восьмипелюсткова означала відродження – новий восьмий день творення і тим самим вічне життя і благодать [11, 23].

Аналізуючи кількість квіток рож у чаші чи кубку «дерева», варто наголосити, що на рушниках найчастіше представлено дві, три, п'ять троянд, це відноситься і до числа пуп'янків. Можливо, ця риса не є випадковою і означає «пару» (2 квітки), «трійцю» (три квітки або три бутони).

На одних рушниках «дерево життя» містить троянди у поєднанні з пуп'янками та листям, а на інших вишивальниці збагачували їх гілочками дрібних стилізованих квітів. У букеті з трояндами у чаші дерева на

окремих рушниках можна побачити лілії . На рушнику, який надійшов у музей із села Оконськ Маневицького району Волинської області, основну частину дерева життя становить букет із стилізованих багатоколірних лілій. В легендах – квітка лілії — це символ дівочих чарів, чистоти. Вона є суттю вологої енергії та містить в своєму орнаменті листки і пуп'янки, в цьому закладено народження, розвиток та безперервність життя. Це підтверджує й давня назва квітки – «крин», що сьогодні трансформувалось у «криниця» [3].

Найчастіше біля дерева зображені птахи. Вони несуть індивідуальну символічність і є не випадковими. Згідно з віруваннями слов'ян, на «прадубі» («дереві життя») росли плоди безсмертя. Сюди ж злітали птахи на зиму. Птахи – це посланці Божого Духу, душі, що оберігають родину.

Птахи найчастіше сидять на дереві, але на окремих рушниках їх розташовано біля дерева, що символізує померлі душі, які охороняють рід.

Вишиті поверх дерева окремі квіточки чи пташки можуть означати предків, які пішли за межу людського буття, але їх душі оберігають Дерево роду. На рушнику, вишитому у 1949 році Самчук Лідією Петрівною з села Мельник Ковельського району, над деревом зображено голуба на виноградній гілці. Не випадково в узорі важливе місце відведене голубові, адже цей птах є символом миру та благополуччя, злагоди, уособлення Св. Духа, божественної любові, духовної чистоти. Окрім голуба, вишивальниця зобразила два павичі (рис. 2).

Рис. 2. Зображені два павичі

На Поліссі цих птахів вважали дуже поважними, бо вони завжди розсідаються на весільних рушниках. Павич несе у собі сонячну енергію розвитку, тому він птах сімейного щастя. На даному рушнику голуб уособлює небесний світ, а павичі, розміщуючись по обидва боки від чаші – основи дерева, символізують земний світ.

Окрім птахів, біля дерева часто вишивали антропоморфні фігурки, їх

розміщували або на рівні чаші – основи або ж по боках від квітів (рис. 3).

Рис. 3. Антропоморфні фігурки

Існує багато варіантів зображення основи, стовбура, гілок, верхівок дерева тощо. При всій своїй силі Дерево Життя виростає з основи – минулого життя, основи світотворення. Найчастіше основою у дереві є чаша або кубок барокового стилю, що пишно орнаментований та рельєфний, інколи з «вушками», вишитий, зазвичай, у традиційній червоно-чорній гамі, однак інколи є поліхромним. Ще одним видом композиційної основи на рушниках є горщик малих розмірів, прямокутної або трикутної форми.

Таким чином, «дерево життя», що у різних формах представлено на рушниках, відноситься до давніх символічних зображень світобудови. У дереві закладені три світи: небесний, земний та підземний. Кожний рівень представлений відповідними вишитими узорами: орнітоморфними, зооморфними та антропоморфними фігурами. Усі декоративні рушники із вишитим деревом життя об'єднує одна особливість – наявність квітів.

Жодний елемент вишивки не є випадковим, а містить певне смислове навантаження.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Буткевич Л. М. *История орнамента : Учебн. пособ. / Л. М. Буткевич. – Москва : Владос, 2004. – 268 с.*
2. Захарчук-Чугай Р. В. *Українська народна вишивка. Західні області УРСР / Р. В. Захарчук-Чугай. – К.: Наукова думка, 1988. – 191 с.*
3. *Знаки. 155 стародавніх українських вишивок: Альбом / Упоряд. Островська Т. А. / Т. А. Островська. – К.: Бібліотека журналу «Соняшник», 1992.–72 с.*
4. Іванова Ю. І. *Рослинні елементи у вишивках на одязі Правобережної України XIX ст. / Ю. І. Іванова //Національні та етносоціальні процеси в Україні. – Чернівці, 1997. – С. 80–83.*
5. Кара-Васильєва Т. В. *Історія української вишивки / Т. В. Кара- Васильєва. – К.: Мистецтво, 2008. – 195 с.*